

ІСТОРИЯ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ УСТАНОВИ «МУЗЕЙ КОШТОВНОГО І ДЕКОРАТИВНОГО КАМІННЯ»

ЯКОВЛЄВА В. Директор

ВЛАСЮК Л. Головний зберігач фондів (ДУ «Музей коштовного і декоративного каміння»)

Фото 1. Сучасний вигляд Музею коштовного і декоративного каміння

Музей коштовного та декоративного каміння, розташований у Володарськ-Волинському, широко відомий серед фахівців, що працюють в аналогічних закладах України та світу. Зібрання унікальних мінералів та гірських порід з камерних пегматитів Волині викликає значний інтерес як у геологів так і у широких верств населення.

Історію науково-просвітницького закладу можна поділити на два періоди.

Перший період – започаткування колекцій – нерозривно пов'язаний

з освоєнням Волинського родовища камерних пегматитів.

Один з перших дослідників геологічної будови Волині Осовський Г.І. звернув увагу на скупчення кременів та кварцу біля села Гута-Потіївка Житомирського повіту. В опублікованому 1867 р. «Геолого-геогностичному нарисі Волинської губернії» він писав про димчастий кварц: «Блиск на скабисто-раковистому зломі, рівність і густота його смоляно-чорного кольору мають переваги над най-

кращими з сибірських кварців. Димчастий кварц витримує порівняння з кращими богемськими так званими раухтопазами» [1].

Після публікації статті мінерали з пегматитів Волині почали поповнювати приватні колекції переважно жителів великих міст – Варшави, Санкт-Петербурга та інших.

Великий вклад у вивчення геологічної будови району і мінералогії камерних пегматитів Волині вніс П.А. Тутковський. Він впорядкував

геологічний опис одного з аркушів геологічної карти Європейської частини СРСР. Геологічну зйомку вчній виконав детально – у триверстовому масштабі.

Подальша історія вивчення пегматитів Волині пов'язана з іменами відомих геологів С.В. Бельського та Л.Л. Іванова. Після опису взірців, зібраних з родовища, Леонід Іванов передав частину їх до Житомирського краєзнавчого музею [4].

Створенням місцевого музею на родовищі в той час ніхто не займався.

1931 року біля сіл Писарівка та Вишняківка розвідувально-видобувна партія Українського геологорозвідувального тресту вперше почала розробку пегматитів з метою видобутку топазів. У цей час постало питання про доцільність організації в районі стаціонарної колекції мінералів та порід. Така колекція була створена за ініціативи В.П. Амбургера та Б.О. Гаврусевича на базі партії в селі Писарівка. 1939 року на родовище приїздив відомий мінералог академік О.Є. Ферсман, він відвідав імпровізований музей, і експозиція йому сподобалася. На жаль, Друга світова війна припинила діяльність музею, тож подальша доля його унікальних експонатів невідома.

Після війни продовжилися дослідно-розвідувальні та експлуатаційні роботи переважно на п'єзокварц як стратегічну сировину. Разом з тим виникла необхідність поновити колекцію головних і супутніх мінералів пегматитів і оточуючих гірських порід. Перші колекції через відсутність належного приміщення зберігались в ящиках та сейфах геологів Волинської експедиції. Але кількість експонатів поступово зростала, тому постало питання про виділення окремого приміщення для належного збереження зразків.

Тож 1951 року зібрані геологами колекції започаткували мінералогічний музей, основоположниками якого стали В.Т. Клочков і О.І. Салманін. На той час це була одна велика кімната, експонати розташували на пірамідальної форми багатопверхових постаментах, виготовлених спеціалістами будівельного цеху Волинської експедиції. Слід згадати також ентузіастів музейної справи цього

Фото 2. Початок роботи конференції. Вступне слово директора музею В.В. Яковлевої

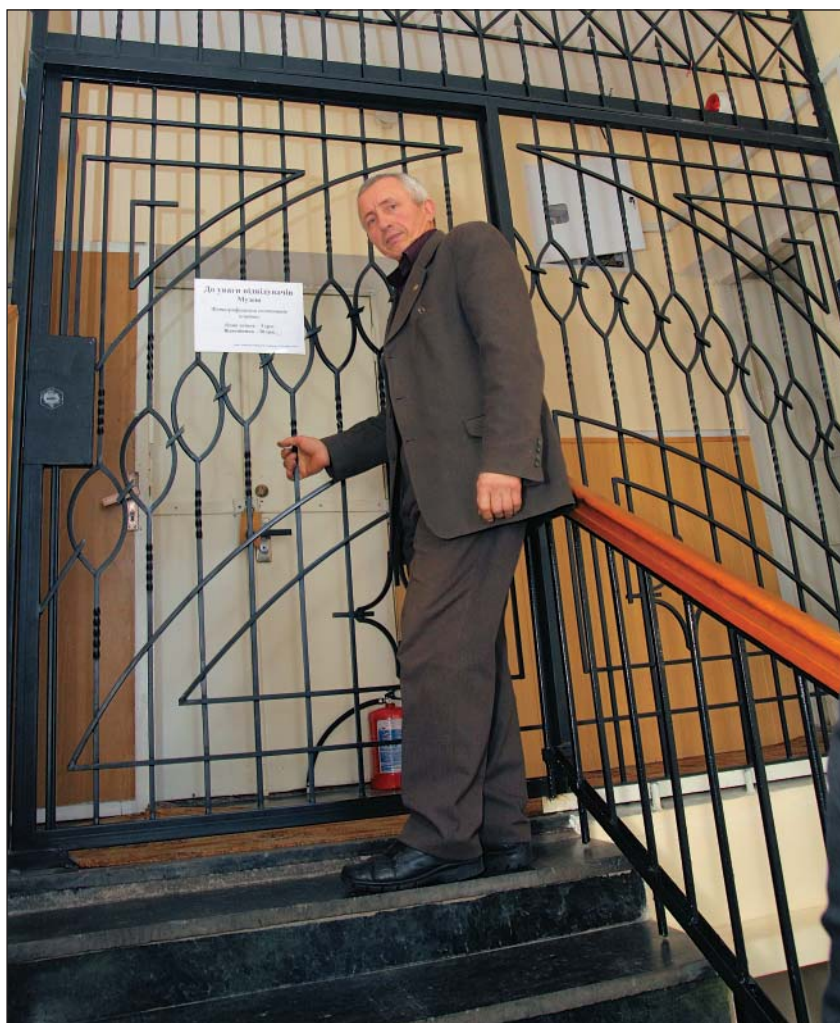

Фото 3. Біля входу в святая-святых. Заступник директора В.С. Кот

періоду: С.І. Перегуду, Л.П. Черниш-кову, Л.А. Приказчикова.

1958 року Житомирське обласне управління культури зареєструвало мінералогічну колекцію як «Мінералогічний музей на громадських засадах».

У процесі вивчення та експлуатації Волинського родовища кількість мінералів та гірських порід в експозиції музею збільшувалася. Згодом виділена кімната стала замалою для експонатів. Колекції декілька разів переносили з одного приміщення в інше. І наприкінці 70-х років експозиція зайняла три зали одноповерхового будинку. А замість багатопверхових стелажів на меблевій фабриці в Житомирі замовили спеціальні скляні вітрини. Музей став складовою частиною тематичної партії ВО «Західкварцсамоцвіти» МінГео СРСР.

Значний вклад у поповнення та вдосконалення експозиції внесли геологи підприємства: Ю.Г. Сорокін, В.С. Булгаков, В.І. Панченко, І.С. Васишин, А.С. Весельєв, Ф.В. Мужановський, В.М. Бурлаков, Н.Г. Лукашенко, Т.М. Бурлакова, Р.В. Василенко, Л.І. Муський, І.П. Архаров.

Музей ставав все більш відомим в Радянському Союзі та світі. Сюди приїздили геологи, студенти і просто любителі каменів. Захоплені відгуки відвідувачів ледь поміщалися у декількох товстих книгах.

1973 року побачила світ монографія під редакцією академіка АН України Євгена Лазаренка «Мінералогія і генезис камерних пегматитів Волині», яка і сьогодні залишається настільною книгою геологів. Багато зразків, описаних ученим, зберігаються і демонструються у вітринах музею дотепер.

Починаючи з 1980 р., історія музею нерозривно пов'язана з процесом освоєння ВО «Західкварцсамоцвіти» покладів кварц-самоцвітного каміння України, Білорусі та Молдови. В цей період музей поповнюється великою кількістю зразків дорогоцінного каміння органогенного походження – бурштину, гагату, а також опалу, родоніту, мармурового оніксу та інших. Фахівці підприємства привозили цікаві екземпляри з родовищ

та покладів, на яких проводились геологічні роботи.

І нарешті 1992 року музей переїхав у двоповерховий будинок, спеціально відремонтований, де знаходиться й досі. Експозицію розмістили на другому поверсі. Особлива увага приділялась надійному збереженню цінних експонатів. На той час музей займав три великі зали і фондосховище. Сюди продовжують надходити зразки мінералів та гірських порід не лише з відомих родовищ України, Уралу, Сибіру, Паміру, а й з усього світу.

1984 року музей відвідала велика група видатних учених-геологів, учасників 27-го Міжнародного геологічного конгресу (м. Москва), а 1993 року тут побували учасники Міжнародного геологічного симпозіуму Intergems-93 (м. Прага), які дали високу оцінку зібраній колекції.

«Ця експозиція дійсно неймовірно цікава. Пояснення, які ми почули, дали нам дуже багату інформацію, їх затьмарила тільки розкішність зразків, які ми навряд чи побачимо в іншому місці. Особливо чорні кварци, зелені берили і поліхромні топази. Вітаємо вас!»

Професори Шат і Джин Агрел.
Кембрідж (Великобританія)

«Казковий музей – ні з чим не зрівняний у моєму досвіді. Неймовірно цікаве і збагачуюче мене відвідування».

Джеймс Гарвін.
Університет Брауна (США)

«Надзвичайно чудові зразки, які зберігаються в музеї, є одним з визначних надбань народу України і роблять його дивовижним музеєм світового значення».

Професор В.П. Петров (Росія)

Новий період у історії музею розпочався 1996 року. Згідно з постановою Кабінету міністрів України (від 11 грудня 1996 року № 1485 «Про створення музею коштовного і декоративного каміння») вся колекція мінералів та гірських порід Мінералогічного музею підприємства «Захід-

кварцсамоцвіти» була передана у Музей коштовного та декоративного каміння, підпорядкований Міністерству фінансів [5].

Основним завданням музею є забезпечення надійного збереження колекції, накопичення наукового мінералогічного матеріалу з Волинського родовища камерних пегматитів, а також із родовищ України та зарубіжних країн. Важливим напрямом діяльності закладу є пропаганда наукових знань та популяризація досягнень геологічної науки.

Постановою Кабінету міністрів України (№ 1709 від 19 грудня 2001 р. «Про затвердження переліку наукових об'єктів, що становлять національне надбання») Музею коштовного та декоративного каміння присвоєно статус «Науковий об'єкт, що становить національне надбання України». Крім того, 2001 року проведено переоцінку вартості експонатів колекції відповідно до сучасного рівня світових цін. Цього ж року в співпраці з Державним гемологічним центром України видано у формі каталогу книгу «Музей коштовного і декоративного каміння», яка розповідає про унікальне кам'яне багатство, зосереджене в музеї. Складена авторами таблиця містить повний перелік мінералів, гірських порід, руд і скам'янілостей. Видання проілюстроване фотознімками найцікавіших експонатів [2].

Коли музей підпорядкували Міністерству фінансів, директором був призначений І.С. Васишин, талановитий геолог, ентузіаст науки, який всі сили віддавав улюбленій справі і своєму дітищу – музею.

Теперішня колекція музею налічує більше 1800 зразків мінералів та гірських порід з геологічних утворень України, держав СНД, Європи, Америки, Африки тощо. Експозиція розташована у п'ятьох великих залах.

У **першій залі** представлено декоративно-облицювальне каміння (літотека), що видобувається на вітчизняних родовищах. Декоративне каміння України славиться унікальним за своєю насиченістю забарвленням, високою міцністю та витривалістю.

Серед великого розмаїття плиток декоративного каміння, представлених у експозиції, особливу увагу привертають неперевершені за забарвленням та малюнком (текстурою) рожево-червоний граніт Лезниківського, сірий граніт Корнинського та Покостівського родовищ Житомирської області, темно-малиновий граніт Токівського та сірий граніт Кудашівського родовищ Дніпропетровської області, червоний граніт Капустяньського та рожевий граніт Крупського родовища Кіровоградської області, а також сірий граніт Янцівського родовища Запорізької області, рожево-сірий граніт Новоданилівського родовища і зелено-сірий граніт Костянтинівського родовища Миколаївської області та ін.

Привертають увагу декоративні плитки з лабрадоритів Очеретянського, Небіжського та Андріївського родовищ (Житомирська обл.). Зачаровує погляд лабрадор Федорівського родовища, для якого характерна унікальна золотисто-оранжево-зелена іризація. Не менш привабливим декоративним матеріалом є габро з родовищ Рудня-Шляхова, Зарічного, Торчинського (Житомирська обл.).

В залі демонструються також готові вироби з декоративного каміння. Великі чудові вази з зеленого та рожевого граніту, міні-фонтанчик з червоного капустяньського граніту, стіл з іризуючого лабрадориту Невирівського родовища, кам'яні чаші та багато інших.

У **другій залі** представлені типові зразки гірських порід, які вміщують камерні пегматити, а також кристали, друзи і зростки мінералів, характерних для різних структурних зон камерних пегматитів Волинського родовища моріону. У вітринах виставлені породи, що містять пегматитові тіла, добре видно, з яких зон вони складаються. Можна зблизька роздивитися тонку «графіку» пильмового граніту, величезні друзи польового шпату, блискучі «іжачки» гетиту, білі кристалики фенакіту.

Особливе місце серед камерних пегматитів у вітринах другої зали займають кристали кварцу – од-

Фото 4. Екскурсію першою залом проводить І.А. Ковтун

Фото 5. У другій виставковій залі

ного найцікавіших мінералів. Найбільший кристал кварцу, видобутий на Волині, важив 10 тонн. Пізніше знайшли ще один кристал-гігант вагою 7 тонн. В музеї експонується друза чорного кварцу (моріону) вагою 361 кг.

Окрема вітрина представляє зразки великих кристалів кварцу Волині, що характеризують зональну будову, яка змінюється від центру до периферії: гірський криштал, димчастий кварц, моріон. Видатний геохімік і мінералог академік Ферсман О.Є. писав: «Кварц – це насправді благород-

ний мінерал, такий простий, широко розповсюджений, такий чудовий, незвичайний за різноманітністю своїх властивостей, такий могутній і вірний друг і слуга людини».

Відвідувачі завжди з цікавістю розглядають й багато інших експонатів зали: реголіт – справжній місячний ґрунт, який музею подарували космонавти; великий одиночний кристал кварцу та химерні друзи гірського кришталю з родовищ Уралу.

Наступна, **третя**, зала розповість про розмаїття кристалів кварцу: це і прозорі та білі кристалики, що

Фото 6. Біля вітрини з кварцом із різних родовищ світу

Фото 7. Зросток кристалів берилу «Апостоли Петро і Павло»

нагадують навіки застиглий лід, і чорні, подібні до мініатюрних обелісків; золотисті цитрини з сонячним промінчиком всередині та світло-зелений празем. Викликають захоплення мармароські «діаманти» – дрібні (не більше 5 мм) водяно-прозорі кристалики, які виграють на сонці безліччю блискучих граней. Ндовго залишаться в пам'яті відвідувачів і бразильські жеоди аметисту. Центри цих мигдалин вкриті маленькими кристаликами фіолетового кольору, які так тісно прилягають один до одного, що утворюють гострокутні щіточки.

А ще у цій залі відвідувачі можуть ознайомитись з геологічною літературою, як наукового напрямку, так і суто пізнавальною, розрахованою на широке коло цінителів мінералів.

У **четвертій** залі експонуються зразки дорогоцінних мінералів волинських камерних пегматитів: берили і топази.

Топаз з давніх часів приваблював до себе людей як ювелірний камінь. Цьому мінералу властива особлива внутрішня гра світла, блиск, небесна блакить, золотистий сонячний відтінок, легкість і прозорість краплин вранішньої роси.

За характером забарвлення волинські кристали топазу можна поділити на одноколірні (безбарвні, блакитні, рожеві) та поліхромні (блакитно-рожеві). Габітус більшості кристалів призматичний.

Першим волинські топази та берили, як і в цілому Волинське родовище моріону, відкрив Г.І. Осовський [3].

Знахідки на Волині великих прозорих (ювелірних) кристалів топазу вагою від одного до 50 кг – звичайна справа.

1964 р. на Волині видобули **найбільший кристал топазу висотою 82 см і вагою 117 кг**. Центральна його частина – жовтого кольору, а периферійна – рожево-жовтого. Головка кристалу цілком прозора, а основа – матова за рахунок великої кількості тріщин і газово-рідинних включень (Сорокін Ю.Г., 1965). Обсяг ювелірної сировини з цього кристалу становив 48 кг. З цього ж пегматиту видобули ще один великий крист-

тал топазу вагою 110 кг, цілком прозорий (ювелірний) рожево-жовтого кольору, який експонується в Мінералогічному музеї ім. О.Є. Ферсмана (Москва). Третій за вагою кристал топазу (68 кг), видобутий на Волині 1952 року, передали в Музей землезнавства Московського університету ім. Ломоносова. Серед нинішніх експонатів Володарськ-Волинського музею є також кристал топазу блідо-блакитного кольору розміром 32x27x23 см, він важить 28,520 кг [2].

Рідкісним (ювелірним) кристалам топазу, які експонуються в музеї, за доброю традицією присвоюються власні імена: «Академік Олександр Ферсман», «Джерельце», «Казка», «Золоте Полісся». Ці унікальні, всесвітньо відомі камені, – гордість і краса поліського краю.

Є в музеї вітрини, які не залишають байдужими ні академіків, ні школярів. Це в першу чергу експозиція **берилів**. Один раз побачивши, забути ці кристали неможливо: вони прозорі та чисті, кожна грань призми має власний неповторний візерунок глибоких нерівних заглиблень – «фігурок травлення», які надають волинським берилам індивідуальності і цим ще більше приваблюють справжніх поціновувачів.

Для кристалів берилу Волині характерна багата гама зеленого кольору: оливково-зелений, трав'янисто-зелений тощо. Типовими є золотисто-жовті геліодори, ніби заповнені енергією сонця. Рідко зустрічаються кристали аквамарину ніжно-голубого кольору та безбарвні гошеніти.

В музеї можна побачити і найбільший кристал берилу, видобутий на Волині, завдовжки 135 см та вагою 66,6 кг. Він непрозорий за рахунок великої кількості газово-рідинних включень та тріщин. Вражають уяву відвідувачів унікальні ювелірні кристали берилу, яким присвоєні власні імена. Кристал «Академік Євген Лазаренко» названий на честь відомого українського геолога, одного з ініціаторів і багаторічного керівника наукових досліджень Волинського родовища. За оцінками спеціалістів, кристал є ювелірною сировиною вищого ґатунку. Одна приполірована грань

Фото 8. Експозиція друз мінералів

Фото 9. Унікальний кристал топазу «Академік Ферсман»

Фото 10. Сколи гірського кришталю

дає змогу помилуватися всією досконалістю цього дивовижно прозорого мінералу.

Одним з найпопулярніших серед відвідувачів музею є надзвичайної краси оливково-зелений прозорий берил «Апостоли Петро і Павло» – унікальний паралельний зросток двох кристалів берилу, покритий фігурами природного травлення. Цей кристал можна роздивлятися годинами і весь час знаходити у ньому нові, не помічені раніше грані.

Неперевершений смарагдовий колір має прозорий кристал берилу «Професор Павлишин». Поверхня граней мінералу ускладнена численними прямокутними, квадратними фігурками розчинення різного розміру та глибини. За якістю забарвлення кристал унікальний і також відноситься до ювелірної сировини вищого ґатунку.

2001 р. шість іменних зразків колекції – чотири унікальні кристали топазу і два кристали берилу – занесені до Державного реєстру України, на них оформлені спеціальні свідоцтва. А 2004 року їх зарахували до Історичного фонду дорогоцінних металів і коштовного каміння України [6].

У цій же залі представлені інші мінеральні багатства країни: дивовижні кристали жовто-зеленого Федорівського лабрадору, надзвичайно декоративні строкаті яшми з Кіровоградської області, карпатський ніжно-рожевий родоніт, чудернацькі гілочки скам'янілого дерева, шматочки благородного опалу з Приазов'я, зразки «тигрового» і «соколиного» ока, джеспіліту (Кривий Ріг), пірофілітового сланцю з Житомирщини.

Не менший захват викликають мінерали та гірські породи, видобуті в різних куточках світу. В музеї демонструються голубі аквамарини з Бразилії та Пакистану, буро-жовтий гіпс з Польщі, соковито-зелений уральський малахіт, яскраво-червоний рубін з Бразилії, зеленувато-блакитна бірюза з Середньої Азії. Заворожують погляд агати: тонкі пластинки з ритмічно-зональних шарів нагадують загадкові печери; руїнний агат схожий на старовинну гравиру з зображенням башт замку;

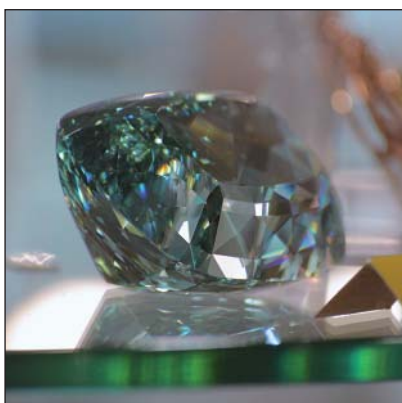

Фото 11–14. Ювелірні вироби з мінералів

агат-моховик навіює образи казкових рослин. Любителі каменів можуть помилуватися виставленими у вітринах різноколірними гранатами, зразками фіолетового чароїту та ніжно-зеленого амазоніту, небесного лазуриту, ісландського шпату та багатьма іншими представниками світу мінералів.

І нарешті завершальний акорд – **п'ята зала**, де експонуються прикраси та вироби з дорогоцінного та декоративного каміння: намиста з моріону, гірського кришталю, яшми, малахіту, оніксу, підсвічники з родоніту, маріуполіту; вази зі змійовика, селеніту, оніксу; скриньки з обсидіану, унакіту. Окрема вітрина представляє синтетичні мінерали – корунд, гранати, бірюзу, фіаніт.

Особливе місце в залі займає сонячний камінь – бурштин. У вітринах музею виставлені вироби та зразки бурштину Клесівського родовища – першого промислового родовища сонячного каменю в Україні. Першовідкривачами Клесівського родовища бурштину стали геологи ВАТ «Західкварцсамоцвіти»: І.С. Васишин, В.І. Панченко, Т.М. Бурлакова. Українському бурштинувластива велика різноманітність розмірів (окремі зразки сягають до 200 мм), забарвлення – від безбарвного і білого через різні відтінки жовтого та червоного до майже чорного – і форм. Заворожують око рідкісні зразки бурштину лимонно-жовтого кольору, які, за висновком Польської академії наук, зустрічаються лише на Клесівському родовищі. За кольоровою гамою бурштин з покладів України перевершує знаменитий сукциніт Прибалтики.

Справжньою окрасою зали є вітрина, що демонструє вироби з самоцвітів Волинського родовища. Прекрасно ограновані оливково-зелені берили, унікальні топази, кварц різних кольорів. Відвідувачам важко відвести погляд від переливчастої гри світла на блискучих гранях.

Мінералогічний музей слугує базою для популяризації геологічних знань серед різних верств населення. Постійними його відвідувачами є учні середніх шкіл, гімназій, коледжів,

вищих навчальних закладів як України, так і сусідніх держав (Польща, Росія), сюди часто приїздять учасники різних наукових форумів, іноземні делегації.

Тут не можна не згадати Книгу відгуків закладу. Читаючи її, проймаєшся гордістю за нашу державу, за геологів-ентузіастів, які протягом більше ніж півстоліття створили і зберегли цю унікальну колекцію, що сьогодні є однією з кращих в Україні.

За відгуками гостей музею можна було б вивчати географію світу. Пишуть політики, письменники, художники, вчені, артисти, геологи, вчителі, лікарі, студенти, школярі та пенсіонери. Пишуть прозою і віршами, з захватом і гордістю. Дарують фотографії, сувеніри, зразки мінералів, статті, книги, журнали, бажають собі ще не раз побувати тут. От деякі з відгуків...

«Один із самих чудових музеїв! Дякую за можливість побачити його і послухати про утворення камерних пегматитів».

Р. Оджанавгор.
Міннесота. США

«Велика подяка людям, які зуміли показати багатство і красу природи. Це один з небагатьох, але тим більше цінних островків освіти і науки в Україні».

Академік НАН України Б. Стогній

«Дуже вдячний уряду України і геологам-ентузіастам за те, що в наші суворі часи збережена унікальна колекція мінералогічного музею у м. Володарськ-Волинський – перлина світового рівня за унікальністю та привабливістю мінералів».

д-р г-м.н. С. Зубович. Білорусь

Зростає популярність музею як в Україні, так і серед громадян близького та далекого зарубіжжя. Приїздять акредитовані в нашій країні співробітники дипломатичного корпусу, для яких організовано постійно діючий туристичний маршрут Київ – Володарськ-Волинський – Коростень – Овруч – Київ.

Фото 15. Географія відвідувачів музею

І був правий визначний геолог, один із провідних спеціалістів по пегматитах О.Є.Ферсман, коли говорив, після відкриття топазів на Волинському родовищі, що «...те, що раніше становило гордість і єдину прерогативу Уралу, зараз у великій кількості є в Україні (на Волині)». Не даремно спеціалісти називають Волинь «Уралом в мініатюрі». Сьогодні з упевненістю можна стверджувати, що Волинське родовище відноситься до найунікальніших покладів дорогоцінного каміння в світі і поряд з такими відомими родовищами кольорового каміння, як Головинське – лабрадориту і Клесівське – бурштину є перлиною України, а колекція мінералів дорогоцінного і декоративного каміння, яка експонується сьогодні в музеї, – його візитною картою.

Музей коштовного і декоративного каміння продовжує й нині наукову та навчально-просвітницьку діяльність. Розпочалася робота з перегляду музейних колекцій, комп'ютеризації каталогів, створення бази даних, триває модернізація музею. З кожним роком поповнюється експозиція.

Істотний внесок в сучасний розвиток закладу внесли геологи І.С. Васишин, В.А. Власюк, В.М. Лизун, В.К. Каменчук, а також теперішні працівники музею – Л.Л. Власюк, В.В. Яковлева, І.А. Ковтун, М.І. Лірник, В.С. Кот [7].

Ласкаво просимо відвідати наш музей!

сmt Володарськ-Волинський
Житомирської області,
вул. Карла Маркса, 58.
Тел.:(04145) 3-22-14, 3-12-10
Факс (04145) 3-22-76

1. Васишлин І.С., Панченко В.І., Павлишин В.І. Пегматити Волині // Мінеральні ресурси України. – 1996. – № 1.

2. Кабінет міністрів України. Постанова від 11.12.1996 р. № 1485 «Про створення музею коштовного і декоративного каміння».

3. Кабінет міністрів України. Розпорядження від 12.05.2004 р. № 306р «Про зарахування цінностей колекції Музею коштовного і декоративного каміння до Історичного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України».

4. Мінералогія и генезис камерных пегматитов Волини» / Е.К. Лазаренко, В.И. Павлишин, В.Т. Латыш, Ю.Г. Сорокин. – Львов, 1973.

5. Мужановський Ф. Історія Волинського музею самоцвітів // Краєзнавча хрестоматія Володимир-Волинського району. – Житомир: Волинь, 2005. – С. 45.

6. Музей коштовного і декоративного каміння / Васишлин І.С., Індутний В.В., Павлишин В.І. та ін. – К.: Державний гемологічний центр України, 2001.

7. Яковлева В.В., Власюк Л.Л. Музей коштовного та декоративного каміння. До 10-ї річниці. – Житомир, 2006.